

Серія «Історичний роман. Новий час»

Крашевський Юзеф Ігнатій

К 80 Графиня фон Козель : Історичний роман / Юзеф Ігнатій Крашевський ; пер. з польської Андрій Павлишин. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2025. – 384 с.

ISBN 978-617-629-947-9

«Графиня фон Козель» – один із найвідоміших історичних романів польського письменника Юзефа Ігнатія Крашевського. Твір розповідає про бурхливі стосунки короля Августа II Дужого з найвпливовішою коханкою, графинею Анною фон Козель. Велич і падіння героїні, чий персонаж вважають одним із найсильніших жіночих образів у польській літературі XIX століття, змальовано з глибоким психологізмом і правдоподібністю. Крім того, українським читачам цікаво буде побачити портрет керманіча Речі Посполитої, що – особливо після поразки ворожого йому шведського війська під Полтавою – провадив виразно антикозацьку політику.

УДК 821.162.1-3п.6

Перекладено за виданням:

Jozef Ignacy Kraszewski. Hrabina Cosel. Powieść historyczna w 2 t. / wyd. drugie, przejrzone i poprawione przez Autora. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1876.

Book
Institute
of Poland

This publication was supported by the ©POLAND Translation Programme.
Книгу видано за підтримки ©POLAND Translation Program

All rights reserved
Усі права застережено

© Андрій Павлишин, переклад, 2025
© Олег Кіналь, обкладинка, 2025
© Видавництво «Апріорі», 2025

ISBN 978-617-629-947-9

КНИГА І

І

У королівському замку в саксонській столиці все неначе вимерло: тихо було, похмуро й сумно. Ніч була осіння, але наприкінці серпня лише де-не-де на деревах жовтів поодинокий листок, і рідко віяли холодні вітри, і дні ще бували веселіші, а ночі світлі й теплі...

Однак того вечора дмухало з півночі, і чорні, пошарпані, довгі хмари волочилися одна за одною, а на свинцевому тлі, якщо й зблиснула десь на мить зіронька, то одразу ж гасла в щільних хмарах. На Георгенторі¹, в замковій брамі, подвір'ями походжали мовчазні вартові. Зазвичай ясні вікна королівських покоїв, з яких жваво бухкали світло й музика, стояли чорні та зачинені. То була річ незвична за часів панування Августа, званого Дужим², бо цей володар був дужим до всього: ламав підкови та людей, смуток і лиху долю, а його ніщо не могло зламати. По всій Німеччині, ба навіть по цілій Європі, славився розкішний королівський двір,

¹ Георгентор (Georgenthor), або ж Георгенбау (Georgenbau) – міський виїзд із Дрездена мостом через Ельбу. Він розташований у внутрішній частині старого міста на Шлосс-плац; перша ренесансна будівля в Дрездені (1530–1535), названа на честь її будівничого, герцога Георга Бородатого (Georg der Bärtige, 1471–1539), який у 1530–1535 переобладнав колишню міську браму на єдиний тоді міст через Ельбу в Дрездені. Тут і надалі, якщо не вказано інше, примітка перекладача.

² Август II Фрідріх на прізвисько Дужий (August II Friedrich der Starke, 1670–1733) з династії Веттинів, від 1694 курфюрст Саксонії, у 1697–1706 і 1709–1733 король Речі Посполитої, Великий князь Литовський, Великий князь Руський; ініціатор утисків вольностей польської шляхти та запорозьких козаків, погромник повстання Палія; прагнув зміцнити військо Речі Посполитої, розбудувати його промислову базу, створив одну з найрозвинутіших дипломатичних служб.

поруч із яким усі інші блякнули; ніхто не перевершив його пишнотою, добірним смаком і вельможним марнотратством, ніхто йому навіть не дорівнював.

Проте того року Август зазнав поразки¹. Швед² видер у нього виборну польську корону³; король, мало не скинутий з трону, вигнаний із Королівства, повернувся до курфюрстівського гнізда оплакувати свої втрати... марно розсіпані мільйони та люту невдячність поляків... Саксонці не могли втямити, як такого шляхетного та милого володаря можна не обожнювати і не дати вбивати себе за нього.

Август тямив це ще менше, ніж вони. Слово «невдячність» неодмінно супроводжувало кожен спогад про Польщу; зрештою, вже навіть уникали розмов про неї, про короля Швеції та про ті випадки, коли Август Дужий обіцяв собі колись усе виправити.

Дрезден після повернення Августа вже навіть почав було влаштовувати забави, щоб розвеселити свого володаря; тільки того вечора в замку запала отака дивна тиша: чому? Ніхто не знав. Адже король не виїхав до жодного зі своїх замків, у Ляйпцигу ще не розпочався ярмарок⁴; у місті та при дворі навіть подейкували:

¹ Август II був учасником Північної війни на боці московського царя Петра I Романова, змушений через перемоги шведського короля Карла XII (1682–1718) мешкати від 1706 у Саксонії, 1709 повернувся на трон у Варшаві після поразки Карла XII у Полтавській битві.

² Йдеться про Карла XII (Carl XII, 1682–1718), короля Шведської імперії в 1697–1718, протектора Гетьманської України в 1708–1718; сина короля Швеції Карла XI та королеви Ульріки Елеонори Данської; видатного воєначальника, змушеного провадити Велику Північну війну (1700–1725) проти загарбників, які намагалися скористатися його юним віком для анексії шведських територій – московського царя Петра Романова, Данії-Норвегії, Речі Посполитої, Саксонії.

³ Річчю Посполитою керували королі-електори, тобто володарі, обрані на спеціальному Сеймі. Під гиском Карла XII Варшавська конфедерація (з'їд шляхти) 12 липня 1704 обрала королем Речі Посполитої Станіслава Лещинського, який правив до 1709.

⁴ Йдеться про один із трьох щорічних ярмарків, на Святого Михайла (29 вересня), два інших – на Новий рік і на Великдень. Ярмарки в Ляйпцигу відбувалися від 170, у XVIII ст. були великими торговельними подіями міжнародної ваги, а водночас періодом карнавалу, коли аморальність панувала як норма.

аби дошкулити шведові, Август загадає влаштувати бали, каруселі та маскаради, і в такий спосіб довести суперникові, що свою тимчасову поразку не бере аж так близько до серця...

Рідкісні перехожі, проходячи вулицями навколо замку, поглядали на вікна й дивувалися, що тиша й темрява так рано запанували в короля. Однак той, хто, минувши велику браму і перше подвір'я, зміг протиснутися на друге, впевнився би, що замок спав лише з одного боку, а всередині в ньому ще буяло життя...

Сюди сторожа не впускала нікого...

На другому поверсі, попри бурю, вікна обабіч були відчинені навстіж; з-за ослон, які їх прикривали тільки наполовину, вигравало яскраве сліпуче світло, відбите в безлічі дзеркал, а зсередини залів іноді долинав гомеричний сміх, що злітав на подвір'я, страхаючи пішу варту, котра зупинялася його послуhati; той регіт, відбившись від сірих мурів... поволі згасав слабким відлунням...

Регіт ішов у парі з то слабшим, то гучнішим гамором, який то голоснішав, то переходив у бурмотіння й мовчанку... Раптом, неначе після вщухлої промови, знову займалися оплески, і знову лунала гиготня, королівський, розлогий, багрянний регіт істоти, котра не боїться, що хтось її почує та відповідь іншим глузливим сміхом... Після кожного такого вибуху вартовий, який ходив з алебардою попід вікнами, зупинявся, вояк здіймав очі догори, зітхав і опускав їх додолу...

Щось страшне було в тій нічній учті, посеред сплячого замку, посеред буремного вихору та мовчазної столиці...

Там веселився король...

Після повернення з Польщі такі вечірні учти, не велелюдні, в гроні кількох довірених осіб – назвемо їх приятелями – відбувалися частіше, ніж колись; Август Дужий, переможений дивакуватим Карлом XII, якого називали недоумком, соромився показуватися на очі численним юрмищам: він потребував розваг і відволікання, тож збирав навколо себе кількох улюбленців... І тоді приносили золоте угорське вино, по яке щороку спеціально

посилали до Угорщини, розставляли пугарі¹ й пили так, аж поки не розвидніє, аж поки не поспнуть, аж до миті, коли всі з крісел попадають, а короля, котрий і далі сміятиметься, Гофман² попід руку відпровадить до ложа.

До цього грона обраних жерців мадярського Бахуса допускали небагатьох: лише втаємничених і довірених, та ще й любих Августові, бо король після кількох пугарів для тих, кого не терпів, був, подейкували, небезпечний. Силу він мав Геркулесову, гнів олімпійський, а владу безмежну... На повсякдень, коли король зранку гнівався, обличчя його лише на мить темніло, ніби спалахуючи кривавим сяйвом, очі займалися, губи тремтіли, та він відвертався, не дивлячись на того, хто його так розпалив; але після келиха... не один вилетів крізь вікно й на подвір'яне каміння впав, щоб уже не підвестися...

Так люди казали. Гнів короля був рідкісний, але страшний, мов блискавка. У звичайному житті не було ні лагіднішого володаря, ні милішого, ні ласкавішого до всіх. Вважалося навіть: що менше він когось терпів, то милішою була його усмішка, а напередодні відправки до Кенігштайну³, де фаворити часто сиділи десятиліттями, Август іще обіймався з ними, як із найкращими приятелями. Такою-бо шляхетною була його натура, що прагнула підсолодити людям їхню долю.

А розважитися ж бо самому володареві конче було потрібно... тож не дивно, що іноді для забави приводили до нього двох голодних ведмедів, щоб вони жерлися навзаєм, або ж підпоювали двох запеклих ненависників, аби гризли один одного... Цей гагунок розваги був володареві наймилішим... а коли два Віцтуми, Фрізени чи Гойми влаштовували чвару після келиха, він реготав досхочу... Безневинна то була розвага.

¹ Пугар (від угорського «pohár») – келих, кубок.

² Франц Йосиф Гофман (Franz Joseph Hoffmann), улюблений камердинер Августа II, організатор любовних пригод короля.

³ Кенігштайн (Königstein) – гірська фортеця неподалік від Дрездена, на висоті 240 м на березі Ельби, виконувала також роль в'язниці для особливо небезпечних злочинців.

Королю було дуже легко розбратати їх між собою, бо він знав усе... хто в кого закоханий, хто кого ненавидить, скільки взяв із його казни недозволим способом; навіть про що думає хтось із придворних, а якщо не знав, то здогадувався... Хто йому це нашептав, хто доніс, хто зрадив, марно сушили голови; закінчувалося на тому, що ніхто тут уже нікому не вірив, що брат остерігався брата, що чоловік ховався від дружини, батько боявся сина... а король Август Дужий реготав із цієї наволочі!

Він дивився зверхньо на комедію життя, не гордуючи в ній олімпійською роллю Юпітера, Геркулеса й Аполлона... а вечорами Бахуса.

Саме того вечора король відчував такий смуток і нудьгу, що вирішив напоїти всіх міністрів, фаворитів та придворних і висповідати їх, аби хоч трохи звеселитися.

Посеред освітленої зали, де одну стіну запосідав буфет, осяяний сріблом і пугарами, над якими владарювало срібне барило із золотим обідням, за довгим столом сиділи обрані компаньйони королівських забав: нещодавно прибулі граф Тапарель Ланьяско¹, з Риму, та Вакербарт², з Відня; урешті тутешні Вацдорф³, що його звали мансфельдським селяком, Фюрстенберг, Імгоф, Фрізен, Віцтум і Гойм⁴; а ще незрівнянний жартівник, невечерпний на

¹ Роберт Тапарель граф Ланьяско (Robert Taparel comte de Lagnasco, 1659–1732), командувач польсько-саксонської кавалерії, міністр кабінету в 1713–1721; прихильник намісника Фюрстенберга, учасник змови проти канцлера Байлінга.

² Август Крістоф фон Вакербарт (August Christoph von Wackerbarth, 1662–1734), саксонський генерал інженерних військ, дипломат, у 1710–1721 міністр кабінету, від 1730 генеральний маршал саксонський військ.

³ Крістоф Гайнріх фон Вацдорф (Christoph Heinrich von Watzdorf, 1670–1729), саксонський і польський державний діяч, у 1713–1721 міністр акцизів, у 1715–1721 міністр внутрішніх справ, маєтний і впливовий, він утім походив із провінційної шляхетської родини і здобув графський титул щойно в 1719; мав брутальний характер і поводився при дворі по-хамськи, за що його називали «мансфельдським селяком».

⁴ Антон Егон фон Фюрстенберг (Anton Egon von Fürstenberg, 1656–1716), герцог, саксонський політик, з походження баварець, в Дрездені від 1697; фаворит короля, в 1697–1716 намісник Саксонії, політичний противник Байхлінга. Антоній Альбрехт Імгоф (Antoni Albrecht Imhoff, 1653–1715), секретар короля Августа II, до 1707 президент саксонської скарбової палати; у 1706 був уповнова-

дотепи, завжди суворий і серйозний, але здатний розсмішити, бодай навіть на плач збиралося, Фрідріх Вільгельм фон К'яв'...

Король сидів у розстебнутій на грудях мантії та жилеті, спершись на лікоть, і був сумний. Його вродливе обличчя, зазвичай ясне, ніби оповила імла близької печалі. Перед ним стояв спорожнілий келих... Кілька порожніх сулій свідчили про те, що бенкетувати заходилися не щойно, проте на обличчі короля не видно було дії божественного напою... Бурштинова рідина не роззолотила його похмурих думок.

Придворні пустували, гарцюючи словами, щоб розважити володаря: це геть не допомагало; Август сидів замислений, ніби й не слухав. А то був рідкісний для нього стан... бо він хотів відволіктися і шукав розваги. Занепокоєні товариші скося позирали на нього...

На другому кінці столу сидів непоказний, похмурий К'яв, і наче прагнучи наслідувати короля, теж сперся на лікоть, випростав ноги і, дивлячись у стелю, зітхав.

Він був таким сумним, що здавався смішним...

жений підписати Альтранштадський мирний договір зі шведами, але через те, що начебто перевищив повноваження, був засуджений на довічне ув'язнення і провів у тюрмі 7 років.

Гайнріх Фрідріх фон Фрізен (Heinrich Friedrich von Friesen, 1681–1739), саксонський військовий і дипломат, генерал-майор, впливовий придворний короля Августа II; від 1726 міністр кабінету, у 1727–1734 генеральний директор королівських мистецьких колекцій, багатолітній губернатор Дрездена; був одружений з дочкою графині Козель та короля Августою Констанцією Козель.

Фрідріх Віцгум фон Екштедт (Friedrich Vitzthum von Eckstädt, 1675–1726), саксонський дипломат, улюбленець короля Августа II (друг дитинства та юності), придворний конюший, у 1709–1715 посол у Петербурзі, міністр саксонського кабінету від 1721; загинув на дуелі неподалік Варшави.

Адольф Магнус фон Гойм (Adold Magnus von Hoym, 1668–1723), польський і саксонський дійсний таємний радник, впливовий державний діяч, від 1703 директор акцизних зборів, у 1706–1715 міністр кабінету у внутрішніх справах, підприємець; у 1703–1705 одружений з Анною Констанцією фон Брокдорф (згодом графиня Козель).

¹ Фрідріх Вільгельм фон К'яв/К'яу (Friedrich Wilhelm von Kuaw/Kuau, 1654–1733), бранденбурзький і саксонський генерал-лейтенант, командувач фортеці Кенігштайн і сатирик, уславлений дотепник і афорист, літературна легенда початку XVIII століття.

– Послухай, – прошепотів Фюрстенберг, штовхаючи ліктем Вакербарта (вони обидва були вже добряче напідпитку), – чи бачиш ти Найяснішого Пана? От лихо, його сьогодні ніщо не може розвеселити... одинадцята година... о тій порі він мав би вже бути в чудовому гуморі... Це наша провина...

– Я тут гість, – відповів Вакербарт, знизуючи плечима, – це не моя справа: то ви, краще його знаючи, повинні обмислити дієвіші заходи.

– Йому нудно з Любомирською¹... очевидна річ... – додав збоку Тапарель.

– Ні, бо мушу визнати, що й отих шведів важко знести, – нищечком прошепотів Вакербарт. – Я йому не дивуюся.

– Еге ж! еге ж! шведів! ми тим часом про них забули; їх там поб'є за нас хтось інший, будьмо певні, ми ж приїдемо тільки збирати плоди... – почав Фюрстенберг, постукуючи по келиху, – не шведи його гризуть... а Любомирська йому вже набридла... треба знайти іншу.

– Хіба це важко? – прошепотів Вакербарт, знизуючи плечима...

– Ова! ну то треба було знову розшукати у Відні іншу Естерле²... – засміявся Ланьяско...

І вони заходилися шепотіти так тихо, що їх уже не було чути, бо король, здавалося, наче прокинувся зі сну, і переводив погляд з одного товариша на іншого, аж поки не вгледів, як трагічно розсівся барон К'яв, і тут король гомерично розреготався.

¹ Герцогиня Любомирська – це Урсула Катажина Бокум, точніше, фон Альтенбокум (Urszula Katarzyna Bokum, von Altenbockum, 1680–1743), молодша донька литовського підстоля Йогана Гайнріха фон Альтенбокума, дружина краківського воєводи Єжи Домініка Любомирського; від 1702 до 1705 фаворитка короля Августа II Дужого, на прохання якого імператор Леопольд надав їй у 1704 титул герцогині фон Тешен (Reichsfürstin von Teschen), у 1722–1734 заміжня за герцогом Людвіком Вюртемберзьким.

² Анна Алоїзія Максиміліана фон Ламберг, графиня Естерле (Anna Aloysia Maximiliane von Lamberg, countess Esterle, ?–1738), австрійська аристократка, у 1696–1699 коханка саксонського курфюрста Августа, яка супроводжувала його в подорожі до Польщі та коронації після обрання королем; після скандального розставання намагалася разом із Александром Бенедиктом Собеським позбавити Августа II Дужого корони, після невдачі втекла до Бреслау (Вроцлава).